Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ISSN: 2146-7900

The Journal of Gumushane University Faculty of Theology

Gifad, Ocak/January 2024/1, 25: 1-30

Evrim Düşüncesi Açısından Ruhun İmkânı

The Possibility of the Spirit in terms of Evolutionary Thought

Samet Yahya BAL
Öğr. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Kelkit Aydın Doğan MYO, Veterinerlik Bölümü
Lecturer Dr., Gumushane University, Kelkit Aydın Doğan Vocational School, Department of Veterinary Medicine, Gumushane/Türkiye
sametyahya.bal@gumushane.edu.tr **ORCID:** 0000-0001-6520-7422

Berat SARIKAYA
Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Bilim Dalı
Assoc. Prof., Gumushane University, Faculty of Theology, Department of Kalam
Gumushane/Türkiye
beratsarikaya@gumushane.edu.tr **ORCID:** 0000-0002-3308-6184

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 22 Eylül/September 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Ekim/October 2023
DOI: 10.53683/gifad.1364585

Atıf / Citation: Bal, Samet Yahya-Sarıkaya, Berat. "Evrim Düşüncesi Açısından Ruhun İmkânı / The Possibility of the Spirit in terms of Evolutionary Thought". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology, 13/25 (Ocak/January 2024/1): 1-30*

Öz

Din-bilim ilişkisi ve çatışmasına en çok konu olan, tabiatın ve insanın varoluşuna dair meseleler arasında belki de en önemlisi evrimdir. Geniş bir anlam haritası bulunan evrim kavramı, dini açıdan daha çok modern biyolojik evrim teorisi bağlamında ele alınmaktadır. Evrim teorisinin İslam inancının temel öğretileriyle uyumlu olup olmadığı hâlen tartışılmakta olan bir meseledir. Ateist evrimciler evrim teorisini Tanrı'nın yaratmasına bir alternatif olarak görüp itiraz ederken, teistik evrim savunucuları ise yaratılış ile evrim teorisinin uyumlu olduğunu ve evrimin Tanrı'nın bir yaratma modeline işaret ettiğini ileri sürmektedirler. Ateistik evrim düşüncesi, evrimsel süreç içerisinde organik yapının değişim ve dönüşümünü kabul ederken ruhsal cevherin bu sürece dâhil olmadığı fikrini benimsemektedir. Bu çalışma daha çok evrim düşüncesinin kabulü hâlinde ruhsal gerçeklik ve ruh cevherinin inkâr edilmesinin gerekmediği meselesi üzerinde durarak ruhu kabul etmenin evrim teorisiyle çelişen bir yönünün olmadığını bilakis evrimsel süreçteki birtakım boşluk ve ontolojik sıçramaların ruhun kabulüyle birlikte daha da anlam kazanacağını vurgulamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kelam, Tanrı, İslam, Ruh, Evrim.*

Abstract

Perhaps the most important one among the issues related to the relationship and conflict between religion and science, and the existence of nature and human beings, is evolution. The concept of evolution, which has a wide semantic map, is considered in the context of the modern biological evolution theory, rather than from a religious point of view. Whether the theory of evolution is compatible with the basic teachings of the Islamic faith is still a matter of debate. While atheist evolutionists object to the theory of evolution by seeing it as an alternative to God's creation, theistic evolutionists argue that creation and the theory of evolution are compatible, and that evolution points to a model of God's creation. The idea of atheistic evolution recognizes the organic structure's change and transformation in the evolutionary process but excludes spiritual essence from this process. This study focuses on the issue that there is no need to deny spiritual reality and soul substance if the idea of evolution is accepted, and aims to emphasize that accepting the soul does not contradict the theory of evolution, on the contrary, some gaps and ontological leaps in the evolutionary process will gain more meaning with the acceptance of the soul.

Keywords: *Theology, God, Islam, Soul, Evolution.*

Extended Summary

It is essential to thoroughly examine the claims of evolutionary theory

before accepting or rejecting them. Thus, when discussing evolution, it is crucial to consider the period and discipline in which the understanding of evolution is being addressed. In the context of theology, the focus should be on biological evolution rather than the cosmological and social aspects of evolutionary thought. Of course, it should be noted that claims regarding biological evolution cannot be fittingly confined to a fixed template, and biologists hold various perceptions regarding it. The study emphasizes biological evolution, the classic evolution theory, and its segment that scrutinizes human beings and creation. It aims to explore how scientists or thinkers who associate evolution with denialist materialism comprehend evolution. While examining the relationship between the claims of evolution and Islamic teaching in general, the plausibility of the claims that there is no room for the possibility of the soul within the narrative of evolutionary theory and that the soul should not be included in modern biology with the idea of evolution is also discussed.

Recently, there has been a movement to align Islamic teachings with the assumptions and principles of the theory of evolution, including the reconciliation of evolution and creation stories. However, the theory of evolution challenges the existence of spiritual reality in human existence by rejecting metaphysical, transcendental, and bodily assumptions. The widespread acceptance of monism has strongly influenced theological approaches and interpretations towards defining and understanding human nature. Islamic theologians have been affected, as all theologians have been affected. Modern interpretations and tendencies in Islamic theology seem to prioritize the monist approach, sometimes with reference to the theory of evolution and similar scientific hypotheses. The theory of evolution has impacted various disciplines related to human existence. However, it fails to address the values that give meaning to human life. It has been argued that with the acceptance of the theory, the value of human existence would be no more than that of an advanced chimpanzee. Thus, in the pursuit of biological gains, the unique position, consciousness, and will of humans among all living beings have been disregarded, leading to the negation of accumulated knowledge and spiritual references related to humanity. The theory reduces the perception of the human being to a minimal state, but offers minimal insight into the existence, dignity, and versatility of humans.

It is not possible to address the atheistic interpretation of the theory of evolution without presenting an antithesis from the perspective of Islamic theology. This interpretation attributes the evolutionary process and mechanisms to chance and randomness, and does not acknowledge a creator.

The theistic interpretation of the theory is worth considering in terms of religion-science reconciliation. Although the interpretation of theistic evolutionism presents challenges, it aligns with fundamental Islamic principles. The study tries to evaluate the theory of evolution and the basic teachings of Islam through the main theme of theistic evolution, and while the advantages of the agnostic stance are emphasized from time to time, the claims of the theistic evolution advocates are also criticized from time to time. In terms of the main subject of the study, it is preferably emphasized that we do not have to approach human beings monistically within the interpretation of theistic evolution, because the leading names and thinkers of contemporary philosophy of religion preferably emphasize the view that evolutionary creation can be accepted with the acceptance of spiritual substance.

It can be said that the process of evolution involves the modification and transformation of physical matter and organic structure, thereby excluding any involvement of spiritual substance. It is clear that transphysical spiritual acceptance is above evolutionary mechanisms and therefore does not constitute an obstacle in the pursuit of the evolutionary process. However, once organic human evolution reaches its conclusion, the existence of faculties such as consciousness, willpower, connection with the divine and the transcendent, reasoning, and even the cognitive jump in the evolutionary process and the awareness of ontological dignity in humans becomes more significant when acknowledging spiritual reality. Spiritual feelings, belief in the sacred, love, compassion, empathy, altruism, spiritual fulfillment, spiritual and moral values, which have existed since the beginning of humanity, have not disappeared in the evolutionary process, but their value has increased day by day, which also shows the importance of these abilities in the evolutionary mechanism and natural selection. The fact that people attribute meaning to this life and search for meaning with a spiritual awareness and consciousness provides significant support to the biology and immunity of the body. Almost all of humanity has placed spiritual values and spiritual life in an important place in their lives. This indicates that the recognition of the soul does not negate evolution and the concept of evolution, but instead necessitates it. Therefore, acceptance of spiritual substance can fill numerous gaps in evolutionary theory, without any reason for its rejection.

Giriş

Evrim teorisinin iddialarını iyiden iyiye incelemeden kabul etmek ya da reddetmek doğru bir yaklaşım değildir. Dolayısıyla evrimi konuşurken

hangi dönemin ve hangi disiplinin evrim anlayışını nasıl ele aldığımız önemlidir. Konu teoloji olduğunda evrim düşüncesinin kozmolojik ve sosyal yönlerinden ziyade biyolojik evrim söz konusu edilmektedir. Elbette biyolojik evrim iddialarının bilhassa günümüzde sabit bir şablona oturtulamadığını ve farklı evrim algılarının biyologlar içerisinde bile var olduğunu söylemek gerekir. Bu çalışma daha çok biyolojik evrime, hatta klasik evrim teorisi ve bu teorinin bilhassa insana bakan ve yaratılışı ilgilendiren kısmına odaklanmaktadır. Ayrıca evrimi inkârcı materyalist düşünceyle özdeşleştiren bilim ya da düşünce insanlarının evrim anlayışları incelenmeye çalışılacaktır. Evrim iddialarının genel olarak İslam öğretisiyle olan ilişkisi incelenirken aynı zamanda evrim teorisi anlatısı içerisinde ruhun imkânına yer olmadığı ve ruhun evrim düşüncesiyle birlikte modern biyolojide yer almaması gerektiği iddiaları üzerinde de durularak bunların makuliyeti tartışılacaktır. Evrim teorisi içerisindeki iddiaların ruhsal bir gerçekliğe engel teşkil edip etmediğini tartışmadan önce kısaca evrim teorisinin ne olduğu, yaratılışa ve insana dair hangi öngörülerde bulunduğuna temas etmek yerinde olacaktır.

1. Darwin ve Lamark'ın Evrim Anlayışı

Evrim teorisinin özel anlamıyla tarihsel başlangıcı Charles Darwin (öl. 1882) ile başlatılsa da evrim fikri zannedildiğinin aksine uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Bu tarihsel geçmiş, Mısır Mitolojilerinden Hint düşüncesine, Eski Pers'e ve Anaximander, Thales, Heraklitus ve özellikle Aristotales gibi Antik Yunan filozoflarının felsefelerinden, Câbir b. Hayyân (öl. 815), Ebû İshâk İbrâhîm en-Nazzâm (öl. 845) ve Ahmed el-Bîrûnî (öl. 1061) gibi bazı İslam düşünürlerinin eserlerine kadar uzanmaktadır.[1]

Darwin'in evrim teorisi iddiasının iki temel boyutu vardır. İlki, ortak köken olarak da bilinen ortak ata; ikincisi ise doğal seçilimdir. Darwin, *Türlerin Kökeni* kitabında evrim ifadesini çok fazla kullanmamıştır. Teorisini tanımlamak için daha çok "değişikliğe uğramış nesiller" tabirini kullanmıştır.[2] Evrensel ortak ata iddiası, bugün yaşayan tüm organizmaların uzak geçmişte yaşamış ortak bir atadan geldiğini savunur. Amiplerden mamutlara, istakozlardan çatal otuna, su aygırlarından insanlara tüm canlı varlıklar akraba olup aynı atadan gelmektedirler.[3] Darwin, kendi

[1] Cemal Yıldırım, *Evrim Kuramı ve Bağnazlık* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989), 12.
[2] Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, çev. Bahar Kılıç (İstanbul: Alfa Bilim, 2022), 65-78.
[3] Kelly James Clark, *Bilim Ve/Veya Din*, çev. Enis Doko-İbrahim Akbudak (İstanbul: Destek Yayınları, 2019), 132.

dönemindeki bilimsel gelişmelerin çok ötesinde hatta bugünün dünyasında çok büyük projeler ve çalışmalar sonucunda bile zor yapılabilecek bir genellemeyi yaparak teorisini ortaya koymuş ve bu iddialar şaşırtıcı bir şekilde kabul görmüştür. Elbette böylesine geniş çapta bir tür ortak ata tespiti ve bunun evrimsel süreç bağlamında ortaya konulması bilhassa o dönemin şartlarında kolay değildir.

Darwin'in iddiaları inkârcı materyalist düşünce tarafından sahip çıkılarak, ideolojik beslemeye tabi tutulmuştur. Oysaki Darwin metafizik ve doğaüstü bir müdahalenin imkânı üzerine ve yaratılışı reddetmek bağlamında dini doğrudan ilgilendiren bir yargıda bulunmamıştır. Buradan hareketle Darwin'in doğaüstü bir Tanrı inancını reddettiği söylenemez. Hatta ona göre bir kişinin hem ateşli bir teist hem de evrimci olabileceğini kabul etmemek çok mantıksız bir çıkarımdır.[4] Darwin kendisini de hiçbir zaman bir ateist olarak nitelememiştir.[5] Daha önce inançlı biri olduğu bilinen Darwin'in, sadece yaşadığı bir takım acılar, yakınlarının vefatı ve kötülük problemini Hristiyan teolojisi açısından anlamlandıramadığı için en fazla bir agnostik olduğu söylenebilir ki bu da onun üzerindeki geçici bir psikolojinin yansımasıdır.[6] Buna rağmen Darwin'in görüşleri ilahi müdahale ve Tanrı'nın yaratmasının alternatifi olarak görülerek Darwinizm ideolojik-materyalist bir vasata dönüştürülmüştür.

Darwin'in görüşleri 1858 yılında Alfred Russel Wallace adlı diğer bir doğa araştırmacısı ile birlikte geliştirdiği doğal seleksiyon fikrine dayanmaktadır.[7] Darwin'in doğal seleksiyon yoluyla evrimsel değişim kavramına dayanan teorisi özet olarak şöyledir: Doğada, türler arasında veya bir türün bireyleri arasında, farklı derecelerde değişiklikler (varyasyonlar) vardır. Bu değişiklikler tek yumurta ikizleri dışındaki canlıların tümünde görülebilir. Ancak Darwin bu değişikliklerin nedenini, o zamanda genetik bilimi henüz gelişmemiş olmasından dolayı açıklayamamıştır. Evrimsel değişmelerin tek nedeni olan kalıtsal varyasyonları, çevre faktörleri ile meydana getirilen ve bireylere özgü olan, dolayısıyla kalıtsal olmayan

---

[4] Clark, Bilim Ve/Veya Din, 106; Charles Darwin, *Personal Communication* (Cambridge: Cambridge University Press, 1879).

[5] Janet Browne, *Türlerin Kökeni: Charles Darwin*, çev. Orhan Düz (İstanbul: Versus Kitap, 2008), 55.

[6] Rebecca Stefoff, *Charles Darwin*, çev. İnci Kalınyazgan (Ankara: Tübitak Yayınları, 2000), 85.

[7] Doğal seleksiyon, biyosferde yaşayan canlılar arasındaki etkileşim sonucu meydana gelen çeşitlenmeler, buna bağlı olarak bazı bireylerin, sağ kalmak ve kendi soyunu üretmek için en iyi şansa sahip olması, bu canlıya zarar veren etmenlerin zamanla yok olması ve ayrıca bu duruma uyum sağlayamayan bireylerin avantajlarını kaybetmesi olarak tanımlanabilir. (Darwin, *Türlerin Kökeni*, 97-98)

varyasyonlardan ayırt edememiştir. Doğadaki tüm canlılar geometrik artış hızına sahiptir. Bununla birlikte bir popülasyondaki çoğu birey yiyecek, eş ve yaşam alanı için yapılan yarış, açlık, hastalıklar, doğal ölüm, iklimsel koşullar nedeni ile ortaya çıkan çevre direnci yüzünden yok olmakta ve o popülasyonun büyüklüğü sınırlı kalmaktadır. Ortam koşullarına uyum sağlayamayan yani çevre direncine dayanamayan değişime uğramış bireyler (varyantlar) yok olurken, uyumlu varyantlar kendi yaşamlarını ve nesillerini sürdürmeye devam edeceklerdir. Sonuç olarak çevre direncine karşı koyabilen bireylerin oluşturduğu popülasyonlar varlıklarını sürdürebilirler. Buna "doğal seleksiyon" denir. Doğal seleksiyondan başarı ile çıkan yeni varyasyonların oluşturduğu popülasyonlardan yeni türler ortaya çıkabilir.[8]

Türler Darwin'in iddia ettiği gibi ortaya çıkıyorlarsa, insanın nasıl evrildiği de aşikârdı. "İnsan maymundan türemiş olabilirdi." Richard Owen (öl. 1892)'a göre, Darwin yeterli deneysel ve bilimsel kanıtı olmadan biyolojideki en cüretkâr teoriyi ortaya atmıştı. Owen'in ifadesiyle, Darwin meyveyi değil, "entelektüel kabuklarını" sunmuştu. Owen, Darwin'in daha önceden bir başkası için söylediği bir sözden alıntı yaparak şöyle dedi: "Aradaki çok geniş boşlukları insanın hayal gücüyle doldurması gerekiyor."[9] Darwin'in ortaya attığı teori o günün dünyasında dikkat çekici ve kabule mazhar olsa da teorinin olgunlaşmış hâline göre birçok eksiği olduğu zamanla ortaya çıkacaktı.

Darwin bilim adamları arasında en ünlü evrimci olma vasfını taşısa da evrimi bilimsel bir olgu anlamında ilk ortaya koyan bilim adamı Fransız biyolog Jean-Baptiste Lamarck (öl. 1829)'tır. Lamarck'ın evrim anlayışına göre organizmalar, aralarındaki "eğitici" ve "işbirlikçi etkileşime", yaşam formlarının değişen dünya koşullarında ayakta kalmasına ve evrimleşmesine neden olan çevreye bağlıdır. Onun evrim anlayışına göre canlılar değişen bir çevrede hayatta kalabilmek için edindiği kazanım ve adaptasyonları yavru döllere aktarırlar.[10] Lamarck, Darwin'de "mücadele" olarak ifade bulan düzensizliği, "işbirlikçi" ve "yardımlaşmacı" bir düzen olarak tanımlamıştır.

Lamarck'ın teorisini cazip kılan unsur, geçmişteki düşünce sistemiyle çok iyi uyuşmasıydı: Tüm hayvanlar gittikçe gelişerek çevreleriyle daha uyumlu hâle geliyor, böylece mükemmelliğe doğru giden evrimsel bir

[8] Halil Kasap (ed.), *Tıbbi Biyoloji ve Genetik* (Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2020), 11.
[9] Sıddhartha Mukherjee, *GEN*, çev. Cem Duran (İstanbul: Domingo Yayınları, 2018), 41.
[10] Bruce H. Lipton, *İnancın Biyolojisi*, çev. Burcu Ünlütabak (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2020), 42-43.

merdivende adım adım yükseliyorlardı. Evrim ve adaptasyon (uyum sağlama) yekpare bir mekanizmaydı. Adaptasyon ise evrimin temelini oluşturuyordu. Bu fikir sezgilere hitap etmenin ötesinde, dini öğretilerle de örtüşüyordu. Tanrı tarafından yaratılmış olan canlılar, Tanrı'nın onlara lütfettiği mekanizmalar sayesinde değişen dünyada biçimlerini mükemmelleştirme şansına sahip oluyordu. Büyük varlık zincirine halel gelmemiş, hatta daha da dikleşmişti: Uyumsal evrimle şekil alan canlıların en tepesinde, en iyi uyum sağlamış, en dik, en mükemmel memeli yani insan vardı.[11] Teistik evrim başlığında işleneceği üzere Lamarck'ın bu görüşü İslam düşünce tarihindeki tekâmül görüşünü savunan bilginlerin anlayışlarıyla benzerlik göstermektedir.

Doğal seçilim kavramının iki kâşifinden biri olan Wallace, insan zihninin doğal seçilimle ortaya çıkamayacak kadar karmaşık olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre bu durumu açıklamak için doğaüstü bir yaratılış ve müdahale gereklidir. Wallace'ın mantığı hem çekici hem de akla yatkın görünüyordu. Benzerlikler ve farkları beraber ele alıyordu. Wallace, ırka dair ön yargıları olmamasıyla yaşadığı dönem için sıra dışı biriydi. Güney Amerika, Güneydoğu Asya yerlileri arasında yaşamış, entelektüel açıdan olmasa da ahlaken onları kendisine denk görmüştür. Bu hayat tarzı Wallace'ı, bütün insan ırklarının benzer zihin yeteneklerine sahip olduğu sonucuna ulaştırdı. Aslında bir parça kafası karışmıştı; çünkü çoğu "ilkel" toplumdaki yaşam şekli insan zekâsının büyük oranda kullanılmadığı kanaatini uyandırıyordu. Bu sonuca göre bütün hayatını tropikal bir ormanda geçirecek olan insanlar için okumanın ya da çok haneli sayıları bölebilmenin ne yararı olabilirdi ki? Ona göre insanın matematiksel, müziksel ve sanatsal yeteneklerinin hiçbiri doğal seçilim altında gelişmiş olamazdı. Wallace, bundan dolayı "Üstün bir akıl, insan ırkının meydana gelme ve bilinçlenme sürecini yönlendirmeli" demişti.[12]

2. Mikro ve Makroevrim

Evrim, geniş ölçüde kabul edilen bir gerçek olan, biyolojik organizmaların zamanla (aynı tür içinde) gösterdikleri değişiklik anlamına da gelir. Mesela, İngiltere'deki gri güvelerin nesilleri, sanayi devrimi sonucu giderek isli hâle gelen ağaçlara bağlı olarak siyahlaşmış, ABD'nin

---

[11] Mukherjee, *GEN*, 43.

[12] Alfred Russel Wallace, *Darwinism An Exposition Of The Theory Of Natural Selectıon With Some Of Its Applications* (New York: Macmillan And Co., 1889), 478; Matt Ridley, *Gen Çeviktir*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019), 12-13.

kuzeyindeki serçeler ise daha soğuk havalarda hayatta kalmak için geçirdikleri adaptasyon sonucu güneydekilerden daha büyük hâle gelmişlerdir. Tam adıyla "mikroevrim" denen bu gibi tür içi değişiklikler, en dindar genç dünyacılar (evrenin yaşının çok daha küçük olduğunu iddia edenler) tarafından bile büyük ölçüde kabul edilmektedir. "Makroevrim" ise organizmalarda meydana gelen ve tamamen yeni form ya da türler üreten önemli değişikliklerdir. İlk kuşlara dönüştüğü iddia edilen dinozorlar, atları meydana getirecek olan küçük memelilerdeki ya da bugünkü büyük bitki çeşitliliğini sağlayan ilkel bitkilerdeki değişikliklere bakıldığında makroevrimsel değişiklikler görüldüğü iddia edilir.[13] Dinozorların kuşlara dönüşmesi, karadaki bir canlının uçması ve küçük memelilerin atlara dönüşmesi gibi iddiaların kanıtlanması kolay değildir. Bugün bilinen evrimsel mekanizmalar ve epigenetik süreçler bağlamında çevrenin etkisi ve bu etkinin ne kadar süreçte ve ne ölçüde canlıyı değiştirebildiği tahmin edilebilmektedir. Ayrıca bu evrimsel değişikliklerin genetik mekanizmalar açısından ne ölçüde büyük ya da küçük olabileceği de bilinmektedir. Zikri geçen büyük geçişler bugünün bilgileri açısından kesinleşmiş yargılar değil, tahmini hipotez ve ihtimallerdir. Her ne kadar dini düşünce bu tür geçişleri dışlamasa da bu bilgilerin gerçeklik değerinin tespiti ayrı bir konudur. Dolayısıyla değişen ve dönüşen bilgi evreninde bu tür yorumlara karşı, bilhassa dini perspektifle bakarken agnostik bir tavır sergilemek daha doğru bir tutum olacaktır.

Evrim düşüncesi, mikro ve makro ölçekte değerlendirilmektedir. Özellikle mikro evrimin Kur'an öğretisiyle çelişmediği söylenebilir. Yaratıcının kontrolünde olan bir değişim ya da dönüşüm olgusu temel dini düşünceyle uyumsuzluk göstermemektedir. Öte yandan doğa yasaları ya da doğal seleksiyondan yola çıkarak türler arası geçişin meydana geldiği iddia edilse de bu olgu "bilimsel gerçeklik" düzeyinde tam olarak kanıtlanamamıştır. Bu iddia doğru olsa bile, insanın evrimi söz konusu türler arası geçiş ya da bütün türlerin bir ortak atası olduğu iddiasından hariç tutulduğunda türler arası geçiş iddiası da temel İslam düşüncesiyle çelişmeyecektir. Bir an için evrimsel tesadüfi varoluş hipotezi kabul edilse bile insani düzeydeki soyut ve sembolik düşüncenin (akıl, bilinç, zihin, zekâ vb.) tesadüf ve doğal seleksiyon sonucu oluştuğunu iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Maymunlar binlerce senedir insanlarla yer yer ilişki kuracak şekilde yaşamıştır. Ancak maymunlarda en ufak bir kültürel sıçrama ya da insani anlamda bir bilinç ve sembolik düşünce gelişimi

---

[13] *Clark, Bilim Ve/Veya Din*, 132.

saptanamamıştır. İnsanoğluyla en zeki kuyruksuz maymun ya da yunuslar arasındaki kültürel fark kıyas kaldırmayacak kadar fazladır. İnsan için; uzay araştırmaları, uzay kolonileri, teoloji, felsefe, sanat vb. hepsi gelişmiş kültürleri sayesinde olmaktadır. İnsanlık bunu ortak bilişsel havuzu, ileri düzeyde bilinç durumu ve bunun tarihi birikimi ile başarmıştır.[14] Gerek insanların doğaya bırakıldığı deneylerde gerekse doğadaki hayvanların insanlarla, özellikle küçük bebekler ve küçük şempanzelerin birlikte yetiştirildiği deney ortamı evlerde tüm fertler insan olmasına rağmen küçük şempanzelerde insan davranışlarını taklit ve insani olmaya yaklaşmaktan ziyade küçük bebeklerde daha çok şempanze hareketleri gözlenmiştir.[15] Bu durum bizi, tabiata bir müdahale olmadığı zaman insanileşme, ehlileşme ya da bilinçlenme eğiliminden ziyade ters bir eğilim olduğu sonucuna götürür. Dolayısıyla doğasında vahşileşme ve vahşileştirme bulunan tabiata ilahi müdahaleyi dışlarsak, insan için neden böyle bir medeniyeti netice versin?

3. Ortak Ata-Ana Hipotezi

Modern biyolojinin evrime dair temel iddialarından birisi de tüm canlıların ortak bir atadan geldiği düşüncesidir. Doğada bulunan ve rastgele seçilen iki tür bu hipoteze göre evrimsel süreçler sonucundan ayrışmış olsalar da aslında ortak bir ataya sahiptirler.[16] Buna göre insanlar da dâhil tüm canlılar, primatlar, memeliler ve hatta bitkiler ortak bir atadan türeyerek gelmiştir. Bu açıdan bakılınca ortak ata tezi İslam düşüncesiyle potansiyel olarak çelişki hâlindedir.

Evrim kuramının genel kabul görmüş anlatısı içindeki iddialardan sadece ortak ata hipotezi İslam düşüncesiyle uyuşmamaktadır. Dolayısıyla İslam inancının, teorinin geri kalan öngörülerini doğrudan dışlamadığı söylenebilir. Kur'an'ın tevilsiz, literal anlamı üzerinden gidildiğinde Hz. Âdem çamurdan yaratılmış, ebeveyni bulunmayan, Allah'tan vahiy almış olan ilk insan ve ilk peygamberdir.[17]

Teist evrimci düşünürlerden bazıları İslami anlatıdaki Hz. Âdem kıssası ile ortak ata tezinin de uzlaşabileceğini iddia etmektedirler. Bu

---

[14] Ridley, *Gen Çeviktir*, 262-263.

[15] Winthrop N. Kellog, "Humanizing the ape", *Psychological Review* 38/2 (1931), 160-176.

[16] Douglas Futuyma and Mark Kirkpatrick, *Evolution* (New York: Oxford University Press, 2018), 14.

[17] Kur'ân Yolu Meâli, çev. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrıcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018), Âl-i İmrân 3/59; en-Nisâ 4/1;el-A'râf 7/27; el-Hicr 15/28-29; es-Secde 32/6-9; Sâd 38/75.

meselede onlara göre birçok uzlaştırma senaryosu söz konusu olabilir. Birincisi Hz. Âdem'in cennetteki yaratılışı Kur'an'ın anlatısı iken, evrim teorisi ise insanlığın yeryüzündeki yaratılışını anlatmaktadır. Bu iki anlatı ise farklı şekillerde birbirine bağlanabilir. Bu yorumlardan birisi, monist bir insan tasavvuru üzerinden hareketle Hz. Âdem'in Kur'an'ın anlatısıyla uyumlu olduğu üzere cennette yaratılmış, daha sonra oradan çıkarılıp yeryüzünde tekrar evrimsel süreçler sonucu olarak yaratılmıştır. Başka bir senaryoya göre ise Hz. Âdem Kur'an anlatısındaki gibi cennette ya da bir yeryüzü bahçesinde yaratılmıştır. Onun bu gelişimiyle eş zamanlı olarak dünyada ya da yeryüzünün diğer bölgelerinde homo sapiens gelişmiş ve evrimleşmiştir. Hz. Âdem'in torunları bu evrimleşmiş homo sapiens ile birleşmiş ve insan nesilleri meydana gelmiştir. Bu senaryoda Hz. Âdem ile homo sapiens'in eş değer kabul edilmemesi daha doğrudur. Senaryolarda yer alan homo sapiens'in, bu kurguyu yapanlara göre Hz. Âdem'in soyundan olması zorunluluğu da yoktur. Böylece teolojik insanın atası Hz. Âdem olmaktadır.[18]

İnsanlığın ortak atasının varlığına yönelik yaratılışçı evrim modeliyle uyumlu olan bilimsel çalışmalar da vardır. DNA'nın şifre dizilimine bağlı olarak oluşturulan veriler dünyadaki tüm insanların tek bir ortak ataya ve kökene dayandığını göstermekteydi.[19] 1987 yılında Kaliforniya Üniversitesi araştırmacılarından Allan Wilson ve bir grup araştırmacıya göre dünya üzerindeki tüm insanlar Afrika'da 200.000 yıl önce yaşamış olan tek bir kadından köken alarak gelmişti.[20] Bu tez bilim çevrelerinde ve halkta "Mitokondriyal Havva" ismiyle yaygınlaştı.[21] Bu ismin nedeni, Wilson ve arkadaşlarının araştırmalarının odak noktası mitokondri DNA'sıydı. Farklı ırk ve bölgelerden 147 kişinin mitokondri DNA'sı benzerlik ve farklılık açısından karşılaştırmalı olarak incelenmişti.[22] İncelemenin amacı, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan farklı ırktaki kişilerin DNA dizilimindeki benzerlik ya da farklılıklar insanın kökeni ve ortak atası hakkında değerli ipuçları sağlayacaktı. Neticede kaç farklı bölgede aynı zamanda insan

---

[18] Enis Doko, "İslam ve Evrim: Bir Savunma", *Din ve Bilim Açısından Yaratılış*, ed. Mehmet Bulgen-Enis Doko (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 507-510.

[19] Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, çev. Nurdan Sosysal (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 347, 369, 384.

[20] Cann, Rebecca L., Mark Stoneking, and Allan C. Wilson, "Mitochondrial DNA and human evolution", Nature 325/6099 (1987), 31-36.

[21] Bahri Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA* (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Yayınları, 2013), 63; Lewin, Modern İnsanın Kökeni, 370-374.

[22] Ann Gibbons, "Calibrating the mitochondrial clock", *Science* 279/5347 (1998), 28-29.

grupları ortaya çıktıysa, DNA şifreleri arasındaki farklılıklar da o kadar fazla olmalıydı. Eğer bir tek kök ve atadan geliyorsa farklı bölge ve ırklardaki benzerlik aynı bölge ve ırkınkinden farklı olmamalıydı. Çalışmanın sonuçları ikinci ihtimali doğruladı. Tüm dünyadan farklı bölge ve ırklardan seçilen bu 147 kişilik topluluğun DNA'ları çok büyük bir benzerlik gösteriyordu. Bu bulgular tüm insanların tek bir ortak atadan geldiğinin kanıtı olabilirdi.[23] Hem Wilson'ın hem de Wallace'ın çalışmalarında ulaştıkları sonuç aynıydı ve insanların mitokondri DNA'ları ortak bir ata ve tek bir kadından gelmişti.[24]

Wilson'ın ve Wallace'ın çalışmaları, modern insanların mitokondri DNA'ları arasında çok az farklılık olduğunu gösterdi. Bu bulgular, modern insanların Afrika kökenli olduğunu ve Afrika'dan tüm dünyaya yayıldığı tezini doğruluyordu. Wilson ve arkadaşlarının ulaştığı sonuçlar, modern insanın atalarının 140-290 bin yıllık bir geçmişe sahip olduklarını da gösteriyordu. Mitokondri DNA'sının bebeklere yalnızca annelerinden geçiyor olması, hepimizin geçmişte Afrika'da yaşamış tek bir kadının çocukları olduğumuza işaret ediyordu.[25]

Eğer Havva varsayımı doğru ise, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan ve farklı ırklara mensup erkeklerin Y kromozomlarındaki dizilimler de -ortak bir büyük babadan geldikleri için- çok yakın olmalıydı. Sadece mitokondri DNA'sındaki benzerliğin ortaya çıkması belki tesadüfe bağlanabilirdi ancak hem mitokondri DNA'sında hem de onunla fiziksel olarak hiçbir ilgisi bulunmayan, hatta hücre içindeki yeri bile farklı olan Y kromozomunun DNA'sında aynı benzerliğin bulunması tesadüf eseri olamazdı. Cavalli-Sforza ve arkadaşlarının çalışmaları, Wilson-Wallace'ın sonuçlarını teyit eden veriler üretti. Dünyanın farklı bölgelerinden ve başka ırklardan gelen erkeklerin Y kromozomlarının DNA dizilimi çok büyük bir benzerlik gösteriyordu. Bu bulgular Havva varsayımının işaret ettiği gibi, insanlığın birbirinden bağımsız topluluklar hâlinde dünyanın farklı noktalarında ortaya çıkmadığını, en azından bugün yaşayan insanların çok küçük bir grup ve ailenin çocukları olduğunu ispatlıyordu. Böylece Havva varsayımındaki belirsizlik giderilmiş oldu. Cavalli-Sforza ve arkadaşlarının çalışması sadece "ortak ata" varsayımını doğrulamakla kalmadı, insanın kökeninin Afrika olduğunu ve günümüz insanının atalarının 150 bin yıl önce Afrika'nın

[23] Wallace, Douglas C., Katherine Garrison, and William C. Knowler, "Dramatic founder effects in Amerindian mitochondrial DNAs", *American Journal of Physical Anthropology* 68/2 (1985), 149-155.
[24] Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 64.
[25] Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 68.

kuzeydoğusunda yaşayan bir topluluk olduğunu da gösterdi.[26]

Canlıların DNA dizilimleri karşılaştırıldığında insan geninde kodlanan ve sentezlenen protein ile fare geninde kodlanan proteinin %87 oranında benzer olduğu, fare ile sıçan arasında ise bu "benzerliğin" %94'e çıktığı bilinmektedir.[27] Canlılara ontolojik değer atfı açısından bu tarz benzerlikler belirleyici değildir. Zira DNA'daki dizilim benzerlikleri çok genel olan anayasa hükmündeki metinlerdir. Dizilim ortaklığından bir takım çıkarımlar yapılabilir ancak unutulmamalıdır ki nihai olarak tüm canlılar hücrelerden müteşekkil ve benzer görev yapan organlardan oluşmaktadır. Elbette DNA dizilimlerinde benzerlikler olacaktır. Bireylerin ontolojik özelliklerini belirleyen daha ziyade regülatör genler ve epigenetik faktörlerdir. Biyosferin neresinde olursa olsun, insanlar birbirlerine çok benzemektedirler. Başka bir ifadeyle biyosferdeki tüm insanlar %99,9'dan da yüksek bir oranda aynıdır. Afrika'da yaşayan maymunlar arasındaki genetik şifrenin farklılığına bakıldığında, insanlar arasındaki benzerlik daha da anlamlı duruma gelmektedir. Çünkü farklı maymunlardan elde edilen DNA şifreleri karşılaştırıldığında, aradaki farkın insanlarda görülenden iki-üç kat daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.[28] İnsanlar ve şempanzeler arasındaki kalıtsal benzerlikleri sadece ortak bir ataları olduğu şeklinde yorumlamak zorunda değiliz. Yaratıcının aynı evrende, çevrede ve benzer yaratma modeline bağlı olarak bu durumun ortaya çıktığı da söylenebilir. Ayrıca bu benzerlik sadece bu iki türe özgü bir şey değildir. İnsanlar arasında yaklaşık her 1000 nükleotidde bir nükleotidlik bir fark söz konusuyken, maymunlar arasında 2-3 nükleotidlik fark gözlenmektedir. Şayet bu karşılaştırma orangutanlar arasında yapılırsa fark 8-9 nükleotidlik bir seviyeye ulaşmaktadır. Bu karşılaştırma diğer tüm canlılarda da yapıldığında genetik farkın insanlara oranla daha çok olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre dünyanın her tarafına dağılmış ve her köşesinde yaşayan insanlar olağanüstü bir benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik insanlığın Afrika'da yaşayan bir grup insandan türemiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ortak ata ve kökenden dolayı olması muhtemel ki tüm dünyadaki insanlar aynı ülkenin vatandaşları kadar birbirlerine benzemektedirler.[29]

[26] Ann Gibbons, "Y chromosome shows that Adam was an African", *Science* 278/5339 (1997), 804-805. Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 71.
[27] Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 92.
[28] Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 108.
[29] Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 109

4. Ateistik ve Teistik Evrim

Evrimciler Tanrı inancına ve bir yaratıcı olduğu fikrine sahip olanlar için, aklı ve bilimi terk ettikleri iddiasında bulunurlar. Onlara göre: Her canlı "tabiat kanunu" ve "doğa yasaları" tarafından uzun süreçler sonucu evrimle oluşturulmuştur. Bilhassa modern bilimsel devrimden sonra ortaya atılan "evrim teorisi" iddiası bilimcilerle inananlar arasında uzun sürecek tartışmalara neden olmuştur. Amerikalı Peter Bowler'in iddiasına göre: "Çağdaş ve seküler evrim dünyaya doğaüstü ve metafizik bir müdahaleyi (Tanrı'yı) ve evren üzerindeki etkisini dışlamak için tasarlanmıştır."[30]

Ateistik evrim, madde-miktar (kanun) ve ruh birleşimine karşı; madde, enerji ve tesadüf senteziyle karşı çıkmaktadır. İnançlı bir bilim insanı açısından maddi formlar ve canlılar bir hikmete binaen yaratıcı tarafından tekâmül kanununa tabi tutulurlar. Ateist bir evrimciye göre madde âlemi ve canlı varlıklar kendi kendine tesadüf eseri olarak ortaya çıkmıştır.[31]

Darwin'in iddialarının ya da genel olarak evrim düşüncesinin ateizmi gerektirecek bir durumu olmadığı hâlde teori genel olarak bu şekilde algılanıp yorumlanmıştır. Örneğin, Richard Dawkins'e göre ateizm düşüncesi ancak evrim teorisi sayesinde rasyonel zemine oturmuş ve bu teori sayesinde entelektüel tatmin seviyesinde bir ateist olabilmiştir.[32] Bir pozitivizm savunucusu olan William Dembski ise Darwin olmasa bile pozitivizm adına bir şekilde bu teorinin icat edilmesi gerektiğini savunmuştur.[33]

Teistik evrim ise temelde Tanrı'nın canlıları biyolojik evrim yoluyla var ettiğini ve biyolojik evrimin zorunlu olarak Tanrı'nın yokluğunu gerektirmediğini öne süren bir yaklaşım şeklidir.[34] Teistik evrim, hem Tanrı'nın yaratıcı olduğunu (doğaüstü güç iddiası), hem de türlerin doğal seçilim ile evrildiğini (doğal süreçleri) savunur; yani bu yaklaşım, Tanrı'nın dünyayı, evrimin doğal süreçlerini kullanarak yarattığı anlamına gelir.

---

[30] Abdülkadir Etöz, "Evrimin Tesadüfüne Karşı Mantık ve Ruhçu Görüş", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/3 (1990), 413; Peter J. Bowler, *Evolution: The History of an Idea* (Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 1984), 5-6.

[31] Etöz, "Evrimin Tesadüfüne Karşı Mantık ve Ruhçu Görüş", 411-412.

[32] Richard Dawkins, *Gen Bencildir*, çev. Asuman Ü. Müftüoğlu (Ankara: Tübitak Yayınları, 2004), l.

[33] William A. Dembski, "Intelligent Design as a Theory of Information", Robert T. Pennock (ed.), *Intelligent Design Creationism and Its Critics* (Massachusetts Institute of Technology: A Bradford Book, 2001), 553-574.

[34] Fatih Özgökman, *Tanrı ve Evrim* (Ankara, Elis Yayınları, 2013), 154-155.

Tanrı'nın yaratıcı olması ve aynı zamanda dünya ile içindeki her şeyin bilimsel süreçlerle açıklanabiliyor olması birbiriyle çelişmez; bilakis bu durum ve süreçler Tanrı'nın bilgisinin evrendeki görünümleri olarak yorumlanabilir. Tanrı'nın güzel şekilde yaratma gayesiyle doğal süreçleri kullanması birbiriyle telif edilebilir. Teistik evrimciler, kutsal kitapların dikkatli bir şekilde okunmasıyla, göklerin ve yerin yaratıcısının Tanrı olduğunun öğrenilebileceği gibi; evren kitabının da dikkatli okunmasıyla yaratılışta evrim yönteminin tercih edildiğinin anlaşılabileceği iddiasındadırlar. Onlara göre kutsal kitap ile evren kitabı mükemmel bir bütünlük oluşturur.[35] Teistik evrim modelinin en önemli handikaplarından biri öncelikle Allah'ın yaratışının uzun süreçlere mecbur edilmesidir. Allah isterse bir şeyi uzun süreçler sonucu, isterse de kısa sürede yaratabilir. Ayrıca diğer bir problem de yaratılış sürecinin bilimsel oluş süreci ile karşılaştırılmasında sürekli olarak dini nasları bilimsel veriler doğrultusunda yorumlamaktır. Bu yorumlama şekli ile objektif olunamamakta, bilim sabit ve mutlak doğru kabul edilirken dini metinler bu kabule göre tevil edilmektedir. Ancak bu gerçeklik varsayımı üzerinden dini yorumlama çabası doğru değildir. Zira bilimin kademeli olgunlaşması bazen kendini yanlışlama ile sonuçlanmaktadır. Öyle ise dini anlama ameliyesi açısından, bilimsel yorumlar ile bilimsel gözlem ve gerçeklikler birbirinden ayrılmalıdır. Sahih bir nas ile gerçek bilimsel bilginin çelişmeyeceği öngörüsü üzerinden evren kitabıyla Kur'an arasındaki karşılaştırmalı okuma metodolojisi yeniden gözden geçirilmelidir.[36]

Elliott Sober, organizmalarda iç ya da dış faktörlerden dolayı meydana gelen mutasyonların hangilerinin yararlı ya da zararlı olduğunu ve hangilerinin sonucunda organizmanın meydana geldiğini tespit eden fiziksel bir mekanizmanın olmadığını söyler.[37] Ona göre bu açıdan, mutasyonların rastlantısallığının evrim sürecinin ilahi olarak yönlendirilmesi ile uyum içerisinde devam ettiği söylenebilir. Dolayısıyla teist düşünürlerin doğal seçilimin birer tenkitçisi olmalarını gerektiren hiçbir neden yoktur.

Hüseyin el-Cisr (öl. 1909) ve Cemâlüddîn el-Efgānî (öl. 1897) Darwinizm'i eleştirel biçimde ele almış olan İslam düşünürleridir. Bu iki düşünür yeri geldiğinde evrimi savunmuş ve Kur'an'la uzlaşabileceğini de

---

35 Clark, *Bilim Ve/Veya Din*, 168.

36 İbrahim Hilmi Karslı, "Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar", *Diyanet İlmi Dergi* 46/3 (2010), 91-94.

37 Elliot Sober, "Evolution without Naturalism", *Oxford Studies in Philosophy of Religion*, ed. Jonathan Kvanvig (New York: Oxford University Press, 2011), 3: 187–221, 192.

iddia etmişlerdir. el-Cisr, Darwincilik hakkında ciddi tereddütlere sahiptir. Hemen hemen her Müslüman düşünür gibi o da Darwin'in teorisindeki iddiaların Kur'an'da geçen yaratılış ve Hz. Âdem kıssası ile uyuşmadığını düşünmüştür. Çünkü ona göre Kur'an, Âdem'in topraktan yaratılışından ve sonra ruh üflendiğinden açıkça bahsetmektedir. Ancak el-Cisr, insanlığın kökeninin primatlarla ortak olduğu ispat edilirse bunun organik ve topraktan yaratılma şeklindeki süreç olarak kabul edilebileceğini, sonrasındaki insan formuna kavuştuğunda ona ruh üflenmesinin mümkün olduğunu iddia etmektedir. Bu durumun Allah'a olan inanca hiçbir şekilde gölge düşürmeyeceğini de ifade etmektedir.[38]

Efgānî ise teorinin iddialarıyla karşılaştığı ilk zamanlarda ona ağır eleştirilerde bulunmuştur. Ancak daha sonraları türlerin değişim geçirebileceğini ve bunun Kur'an'la çelişmediğini savunmuş, bu değişim ve evrim süreçlerinin Allah'ın yaratma biçimi olarak değerlendirilebileceğini öne sürmüştür. Ancak o, ortak ata tezini yani insanların primatlardan geldiğini kabul etmemiştir. Efgānî belli konular hariç Darwin'in teorisinde iddia ettiği şeylerin Arap düşüncesinde yeri olduğunu düşünüyordu. O, evrim konusunun bilimsel gerçeklik ifade eden kısımlarına karşı uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir.[39]

Modern zamandaki Müslümanlar arasında evrim teorisi konusunda birçok farklı yaklaşımın olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmı evrimi toptan reddetmek suretiyle yaratılış teorisini savunmaktadır. Bir kısmı insan dışındaki bütün canlıların evrimsel süreç sonucunda yaratıldığını iddia etmektedir. Diğer taraftan Hz. Âdem'i hariç tutarak insanlar da dâhil tüm canlıların evrimsel süreçle yaratıldığını söyleyenler olduğu gibi, bütün canlıların hiçbir istisna olmaksızın evrimsel süreç sonucu yaratıldığını savunanlar da vardır.[40]

Teistler evrim teorisine tarafsız gözle bakmak imkânına sahip olan avantajlı bir gruptur. Zira teist düşünce, evrim teorisini hem kabul hem de reddedecek potansiyelleri içermektedir. Hâlbuki ateist yaklaşım evrim teorisine karşı aynı objektifliği barındıramayabilir. Ateist evrimci yaklaşım birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan türleri yalnızca maddi evren içinde kalarak, sadece doğa olgularının mutlak sebep oluşu ile açıklamak zorunda

---

[38] Hüseyin El-Cisr, *Risâle-i Hamidiyye*, çev. Manastırlı İsmail Hakkı (İstanbul: Ravza Yayınları, 2022), 336-349; Clark, *Bilim Ve/Veya Din*, 357-359.
[39] Clark, *Bilim Ve/Veya Din*, 359-360.
[40] Shoaib Ahmed Malik, *Islam and Evolution: Al-Ghazâlî and The Modern Evolutionary Paradigm* (New York: Routledge, 2021), 11.

kalır. Evrim teorisi dışında başka yaklaşım ve görüşlere açık değildir. Bu değerlendirme teistlerin evrim teorisine karşı önyargılı olduğu şeklindeki yaygın kanıyı yanlışlamaktadır. Evrim teorisi bir teist için Tanrı-evren ilişkisi bağlamında Tanrı'nın evreni hangi yöntemi tercih ederek yarattığına dair bir meseledir. Bu yüzden teori bilim felsefesi, doğal gözlemler ve bilimin doğasından gelen bilgi akışı çerçevesinde önyargısız olarak değerlendirilebilir.[41]

Bir teistin evrimsel biyolojik mekanizmalara ya da evrenin evrimsel süreçle yaratılmasına bakışı; biyolojik evrimle canlıların sürekli bir değişim içinde olduğunu ve canlılığın ezeli ve devamlı olmadığını, bu durumun bir yaratılış delili olarak düşünülmesi gerektiği şeklindeki bir sonuca varmasını sağlayabilir. Böylece onun için evrim teorisi kabul edildiğinde de Tanrı'nın ispatı ve vacip bir varlığın gerekliliği son derece makuldür. Yine evrenin ortaya çıkışında da hudüs delili bağlamında kozmolojik evrimsel yaratılış bir yaratıcının kabulünün gerekliliği ilkesini doğrulayacaktır. Ayrıca genetik bilimindeki gelişmeler ve ortaya çıkan yeni bilgiler bir teist açısından canlıların yaratılmasının hassas bir ayara, düzene ve akıllı bir tasarıma dayalı olduğu konusunu gündeme getirip yine Tanrı'nın varlığı lehinde bir delil olarak zikredilebilecektir.

5. Ruh ve Evrim İlişkisi

Müslüman bilginlerin ruh tanımları ve sınıflandırmaları genel olarak iki temel başlığa ayrılmaktadır. Buna göre, ruh ya manevi bir cevher veya cisim (araz) olarak kabul edilmiştir.[42] İslam dünyasına yayılan bu iki ana görüşte de ruh, insanın sorumlu olan yönünü temsil ettiği için insan kavramının anlaşılmasında çok önemli bir yere sahip olmuştur.[43]

İslam'ın klasik yorumuna göre ruh, bedenden ayrı, canlı, kendi başına eylemde bulunan, ilahi bir özelliğe sahip, bedene girip çıkabilen bir varlık olarak kabul edilmektedir. Buna göre ruh insan bedenine sonradan üflenerek, onu canlandıran, uyku hâlinde geçici olarak bedenden ayrılan ancak ölümle tamamen onu terk eden bir varlıktır.[44] Modern zaman ve yakın çağdaki bilginler ise ruhu daha çok ilahi bir kanun, insan bedeninde; bilinç, düşünme,

---

[41] Caner Taslaman, *Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2021), 207.

[42] Muhammed b. A'lâ b. Ali Hâmid el-Fârûkî, *et-Tehânevi, Keşşâf-ü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1996), 1/877-878.

[43] Samet Yahya Bal, *Ruha Yeni Bir Yaklaşım Psikonsal Töz* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 105-106.

[44] Mehmet Dalkılıç, *İslam Mezheplerinde Ruh* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 184.

vicdan, akıl gibi yetileri mümkün kılan ve bu özellikleri bedene kazandıran ilahi bir kanun ve program olarak görmüşlerdir.[45] Yani buna göre insan ruhu denilince canlılık, akıl, idrak, bilinç, irade gibi özelliklere sahip bir cevherden söz edilmiş olur. İnsanların hayvanlardan farklı olması bu ruhsal özden ve mahiyetindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır.[46]

Din-bilim ilişkisi bağlamında ele alınmaya değer konulardan birisi de İslam'ın ruh tanım ve teorilerinin sürekli tartışmaya konu olan ve güncelliğini kaybetmeyen "evrim teorisi" ile ilişkisi, uyumlu ya da uyumsuz olduğu noktaların tespit edilmesidir. Uzun bir geçmişe sahip olduğu tahmin edilen bu teori, tarihi Antik Yunan'a hatta birtakım İslam düşünürlerine kadar uzanmaktadır.[47] Ancak bu teorinin (tekâmül düşüncesi) materyalist ve yaratılışı reddeden bir forma bürünmesi özellikle Darwin ve sonrasındaki süreçte gerçekleşmiştir.[48]

Bilimsel alanda meydana gelen sınır genişlemelerinin sonucunda ruh gibi kavramların tanımları kişilik tanımlarının sınırlarını aşacak bir şekle evrilmiş ve bu durum spritüal varlık ve bilinç kavramlarını akla getirmiştir. Bu kavramlar daha çok yüksek enerji fiziği içerisinde değerlendirilmiştir.[49] İnsan için özgür iradeyi önemseyen kimseler fizik yasalarına dâhil olmayan organik bedenin yanında ruh benzeri bir parçamız olması gerektiğini savunurlar. Özgürce seçim yapabileceğimiz iddiasında bulunmak onlara göre bir şekilde beynimizin fiziksel yapısının dışına çıkmak ve işleyişini değiştirmek anlamına gelmektedir.[50]

İnsan, kendini çevreleyen doğa ve doğadaki varlıklar içerisinde yaratılmıştır. İnsanın doğaya ve doğadaki diğer varlıklara olan üstünlüğü ve hâkimiyeti, kendisine ilahi âlemden gelen ruh ve ona bağlı olarak akıl, bilinç ve idraki elde ettikten sonra gerçekleşmiştir. Bununla birlikte insan, bedensel açıdan kendinden evvel yaratılmış olan diğer canlılarla ilişki hâlindedir.

---

[45] Bal, *Ruha Yeni Bir Yaklaşım Psikonsal Töz*, 128-134.

[46] Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayıncılık, 1999), 1/201-204, 310; 5/349-350

[47] Câbir bin Hayyân (öl. 815), Nazzâm (öl. 845), Câhiz (öl. 869), Bîrûnî (öl. 1061) gibi Müslüman bilginler evrim fikrine benzer yaratılış düşüncesini savunmuşlardır. İslam düşüncesinde evrim teorisiyle benzerlik gösteren fikirler için bk. Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi* (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 37-71.

[48] Mücteba Altındaş, "Yeni İlm-i Kelâm Dönemine Bir Katkı: Ömer Nasuhi Bilmen'in Din Karşıtı Akımları Eleştirisi", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/2 (2021), 451.

[49] Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 75.

[50] A. Cressy Morrison, *İnsan, Kâinat ve Ötesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 81.

Nitekim insan İslam düşüncesi açısından da beden ve ruh olarak birlikte düşünülmüştür.[51] Aslında, Kur'an'ın insanı yorumlaması bakımından, bedeni ve ruhi yönüyle ikiye ayırdığı söylenebilir. Şu hâlde, insan maddi bir varlık olma açısından toprak ve suyla, ruhi varlığı cihetinden ise aşkınla ve öte âlemle ilişki içindedir. İnsanın toprağa bağlılığı fiziki ve hayvani yönünü, emir âlemine bağlılığı da onun üstünlüğünü ve halife oluş boyutunu temsil ettiği söylenebilir.[52] İnsanın bilinç kazanma ve sorumlu olma süreci aynı zamanda onun ruhsal evriminin de tahakkuk etmesi demektir. Bilincin ve ruhun evrimi ise ahlaki evrimin tamlığına işaret etmektedir.[53] Buna göre insanın olgunlaşması ve evrimi ancak ruhsal boyutunun tamamlanması ile olmaktadır. İnsana ruhun verilmesi onun bedensel evrim ve olgunlaşmasının son noktası ve tamamlayıcı unsuru olmuş ve ona ontolojik bir değer kazandırmıştır.

İnsanı insan yapan asıl özellik bedensel ve organik evriminin yanında onun akıl ve ruh sahibi oluşudur. İnsan nefsini bitki âleminden başlatan birtakım düşünürler bu çıkarımlarını Kur'an'ın: "*Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir*"[54] ayetiyle desteklemeye çalışmışlardır. Sonrasındaki süreç ise insanı hayvandan ayıran akli faaliyetlerin ve soyut düşünce yetisinin verildiğini iddia ettikleri, "*Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır*"[55] ayetiyle telif etmeye çalışmışlardır.[56]

Râgıb el-İsfahânî'ye göre kâinatın tekâmül yoluyla gelişmesinden maksat insanın yaratılması ve ortaya çıkmasıdır. Bazı madenlerden bitkilerin, bitkilerden hayvanların ve hayvanların üremesindeki hedef ise insanda bulunan maddelerin meydana getirilmesidir. Akıl ve şuur sahibi ruh ve insan onun iddiasına göre bu beşerileşmiş madde ve cevherlerden yaratılmıştır.[57]

İbrahim Sarmış, Kur'an insanın önce beşer olarak yaratıldığını, zihinsel

---

51 M. Şemsettin Günaltay, *Felsefe-i Ûlâ: İsbât-ı Vacib ve Ruh Nazariyeleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 225-230.
52 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/248, 255; 5/349, 543; 8/23.
53 Pierre Teilhard De Chardin, *Future of Man*, çev. Norman Denny (USA: Image Books/Doubleday, 2004), 3-6, 10, 203.
54 Nûh 71/17.
55 es-Secde 32/9.
56 İsmail Yakıt, "İbn Sînâ'da İnsan Ruhunun Evrimi ve Modern Biyolojik Düşünceye Katkısı" *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu* (Ankara: Başkanlık Basımevi, 1984), 294-295.
57 Râgıb el-İsfahânî, *Mutluluğun Kazanılması*, çev. Lütfü Doğan (Ankara: Fatih Gençlik Vakfı Yayınları, 1974), 51-52.

kavrama, bilinç ve irade yetisi zayıf olan bu varlığa ruh üflenmesinin ardından "İnsan/Âdem" mahiyetini aldığını söyler ve bu iddiasına Bakara Suresi 30. ayeti delil olarak getirir.[58] Sarmış, Darwin'in "beşer" yerine "maymunu" koyduğunu böylece ilahi ruhun üflenişini ve metafizik müdahaleyi reddettiğini ve bu anlayışın Kur'an'a zıt olduğunu söylemektedir. Buna neden olarak Darwin'in iddialarının Kur'an'daki topraktan yaratılma ile ilgili ayetleri boşa çıkardığını göstermektedir.[59]

Modern zamanda yaratılışı tesadüfen gerçekleşmiş ve bitmiş bir fenomen değil de evrimleşme ve değişim süreci biçiminde yorumlamak suretiyle Tanrı inancıyla evrim teorisini uzlaştırmaya çalışanlar ön plana çıkmaktadır.[60] Özellikle Francis Collins, Alvin Plantinga gibi isimlerin ileri sürdüğü teistik evrim düşüncesine göre, varlık tesadüflere bağlı olarak değil, Tanrı'nın varlıktaki yasaları işletmesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Canlılar âlemindeki tür ve çeşitlilik bu yasalarla yönetilmektedir.[61] Buna göre canlılar âleminin bir plan ve gaye içerisinde kontrollü ve yönlendirilen bir evrim aracılığıyla oluşması tesadüflere bağlı bir evrimsel oluşla meydana gelmesinden daha makul ve din-bilim ilişkisi bağlamında uzlaştırmacı bir düşünce olarak görülebilir.[62]

Teistik evrimcilerden çoğu, canlılığın ortaya çıkışı ve ahlaki özelliklere sahip bilinç ve akıl sahibi canlıların var olmasının bilimsel yöntemle açıklanamayacağını savunurlar. Onların bu mesele hususunda agnostik bir tavır ortaya koymalarının nedeni canlılığın kaynağının, ahlaki gelişimin ve bilişsel gelişimin meydana gelmesinin ilahi bir müdahale sonucu ancak böyle bir sıçrama yapmış olabileceği ihtimalidir.[63] Onlara göre yaşamın ilk defa ortaya çıkışı tesadüfe bağlı evrim hipoteziyle değil, iradeye dayalı dini yaratılış fikriyle daha iyi açıklanabilmektedir. Bu açıdan teistik evrimin Kur'an'da genel olarak "Ol" emriyle ifade edilen ancak diğer ayetlerle beraber değerlendirildiğinde aşamalı bir yaratılışa işaret eden düşünceye

---

[58] İbrahim Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2016), 39-40.
[59] Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 282-291.
[60] Fatih Özgökman, *Teleolojik Delil ve Evrim Teorisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 191-193.
[61] Michael Peterson vd., *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), 477-478.
[62] Peterson vd., Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş, 479; Francis S. Collins, *Tanrı'nın Dili: Bilim Tanrı İnancıyla Uzlaşabilir mi?*, çev. Harutyun Parlak (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2009), 193-195.
[63] Collins, *Tanrı'ın Dili*, çev. Harutyun Parlak, 85-86.

daha yakın bir görüntü sergilediği iddia edilmektedir.[64] Bazı teist düşünürler evrende işleyen bir tekâmülün varlığını kabul etmekle beraber, insanın maymundan ya da başka bir canlıdan türediğini kesin bir dille reddetmişlerdir.[65] Teistik evrimi kabul eden bazı bilim adamları ise insan bedenini ve genlerini maddi plan, ruhu ise manevi plan ve işlemci olarak düşünmüşlerdir.[66]

Teistik evrimcilere göre, eşya ve hadiselerin bilinçli bir varlık tarafından belirli maksatlara göre yaratılması ve yönetilmesi tabiatın idaresinde kullanılan kanunlardan tutun, hayatımızın temel yapıtaşları olan atomların bileşimlerine kadar, tüm varlıklarda görünen temel bir özelliktir. Teistik evrimin gayeliliği noktasından bakılırsa; evrimin, ruhu taşıyabilecek maddi bir esas hazırlamaktan başka bir amacı olmasa da sadece bu bile yüce bir gayedir. Yaratıcının böyle bir gaye için evrimsel yaratılış modelini kullanması elbette kabul edilebilir. Ancak insanın şerefli, mükerrem ve yeryüzünün halifesi olması sebebiyle; onu elleriyle yarattığından, ruhundan üflediğinden ve meleklerin ona saygı secdesi yaptığından bahseden yüce yaratıcı[67] insanı akıl ve diğer birçok cihazla donattıktan sonra onun atasını şempanze ve benzeri canlılar kılarak ve o insandan peygamberler göndererek neyi murat etmiş olabilir? İnsana hem bu kadar değer vermek ve ondan sonra onu bir maymunumsunun çocuğu olarak göstermekte nasıl ulvi bir amaç olabilir? Bu sorulara makul cevaplar vermek hiç de kolay değildir. Kur'an perspektifinden bakıldığında, "*Aşağılık maymunlar olun*"[68] şeklinde bir tahkire konu olan bir hayvanın; yaratıcının kendi elimle yaratıp ruhumdan üfledim diyerek taltif ettiği bir canlının atası olarak kabul edilmesi, Müslüman evrimci teistlerin karşısında bir sorun olarak durmaktadır. Buna karşılık teistik bir Müslüman bu ayetleri Tanrı'nın lütuf olarak hayvan mertebesinden insana evirdiği, aşağılık iken üstün kıldığı bir canlının ceza olarak bu üstünlüğünün alınarak eski aşağılık pozisyonuna döndürülmesi olarak da yorumlayabilir. Ancak Kur'an'da insanın maymundan veyahut başka bir hayvandan gelmesi ve yaratılışının onlarla irtibatlandırılması gibi bir durum söz konusu değildir. Bilakis onun topraktan yaratıldığı, bedeninin Allah tarafından tesviye

[64] Cafer Sadık Yaran, *Din ve Bilim: Mitolojik ve İdeolojik Girdilerin Ötesindeki Uyuşma*, çev. Halil İbrahim
Doğramacı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 847-852.

[65] Mehmet Bayrakdar, "Tekâmül Nazariyesi" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/338.

[66] Lipton, *İnancın Biyolojisi*, 20.

[67] el-İsrâ 17/70; el-Bakara 2/30; et-Tîn 95/4-6; Sâd 38/75; es-Secde 32/7-9; el-Hicr 15/29-33.

[68] el-Bakara 2/65; el-A'râf 7/166.

edildiği ve ona ruh üflediği gibi ifadeler[69] insanın hayvansal bir atası olduğu iddiasını güçleştirmektedir. Ayrıca Kur'an'daki Hz. Âdem gibi Hz. İsa'nın da babası yoktur[70] ifadeleri onun topraktan yaratıldığına özel vurgu yapmaktadır.[71]

İnsan ruhsal boyutu ile biyosfer içinde müstesna bir yere sahiptir. Ruhun getirdiği bilinç, vicdan ve irade ile fizik boyutun ötesindedir. Bütün fizyolojik ve anatomik benzerliklere rağmen hayvan sınıfına sığışamaz. İnsan ile hayvanı karşılaştırmak birçok açıdan anlamsızdır. İnsana ait değerler silsilesini gayr-ı insani bir kavramsallaştırma ile ifade etmek mümkün değildir. Bilincin, vicdanın, iradenin, ahlakın, vb. metafizik kavramların biyolojik tercümesi ve biyolojide bir karşılığı yoktur. Bu nedenle insan tabiat bilimi ve biyolojiye konu olmuş olsa da onunla sınırlandırılamaz.[72]

Ruhun ayrı bir cevher statüsünden çıkarılmasında evrim teorisinin geniş kabul görmesinin önemli payı vardır. Evrim teorisine göre tüm canlılar kendilerinden daha basit ve küçük parçacıkların zamanla etkileşmesi ve birleşmesi sonucu oluşmuştur. Dolayısıyla bu anlayışa göre parçalardan oluşmayan ve değişime mahal olmayan bir şey (ruh) doğal seçilimin sonucu var olmazdı.[73] Bazı din bilginleri ve düşünürler evrim teorisi ile uyumlu bir teoloji oluşturmaya çalışmış ve böylece ruhun kabul edilmemesinin evrim teorisiyle daha uyumlu olacağı sonucuna varmışlardır. Hristiyan dünyadan bir kısım teologlar ise yaratılışın evrimle çelişmediğini, ruhun yaratılmasının evrim dışı bir süreçle gerçekleştiğini savunmuşlardır.[74] Richard Swinburne gibi ruhun bedenden ayrı bir cevher olduğunu savunan ve bunu evrim teorisiyle uyumlu gören düşünürler de olmuştur.[75] Modern bilimsel devrim sonucu doğru olan tavır en azından yeterli kanıt ve delil bulunana kadar ruhu bilimin inceleme alanı dışında bırakmaktı; ancak bilim, bir taraftan ruhun kendi alanına girmediğini söylerken diğer taraftan metafizik bir yorumda bulunarak ruhun yokluğunu ve olmadığını şiddetle savunmuştur.

Evrim teorisinin kabulü sonrasında doğadaki her şeyin maddeden

[69] el-Hicr 15/29-33.
[70] Âl-i İmrân 3/59.
[71] Morrison, *İnsan, Kâinat ve Ötesi*, 81.
[72] Abdulmecit Okçu, "Kur'an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu", *EKEV Akademi Dergisi*, 17/56 (2013), 168.
[73] Esra Kartal Soysal, *Gen Ötesi-İnsan Sonrası* İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020, 233.
[74] Caner Taslaman, "Bedenin ve Ruhun İki Ayrı Cevher Olup Olmadığı Sorununa Karşı Telolojik Agnostik Tavır", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2007/2), 58.
[75] Richard Swinburne, *The Evolution of the Soul* (New York: Oxford University Press, 1997.

meydana geldiği ve fizik süreçlere (yasalara) uyması gerektiği varsayılmış, düşünme beyne; duygular hormonlara indirgenmeye çalışılmıştır. Buna bağlı olarak da ruhun varlığına ihtiyaç bulunmadığı iddia edilmiştir. Klasik dönemde metafizik bir hakikati temsil ettiği düşünülen ruh; modern zamanda bilimin kendi ifadesiyle konusu olmadığı hâlde bilinçle ilişkili olabilecek olan bir kurguya dönüştürülmüştür.[76]

İnsanın ruhu kadar bir diğer önemli yönü duygularıdır. İnsan duygular bütünü olarak görülmektedir. Klasik dönemde duygular ruhun bir sonucu olarak görülür ve daha çok insanla ilişkilendirilirdi. Ruhun kabul edilmemesine bağlı olarak duygular biyolojik açıklama açısından hâlâ çok karmaşık ve zorlu bir problem olarak durmaktadır. İnsanın türe özgü pek çok özelliği duygular aracılığıyla açığa çıkmakta; aksi takdirde birçok duygunun sebebi anlaşılamamaktadır. Elbette acı, haz vb. birçok duygunun işlevsel nedenleri vardır. Ancak mevcut evrimsel biyoloji ve bilişsel bilimler duyguların özel ve özgün şekillerini beynin işlevlerinin yan ürünü olarak görerek değersiz kılmaktadır.[77] Dolayısıyla ruhun kabul edilmesi bilinçli insanı ortaya çıkarmakta, evrimi ilkel bir hâlden ileri seviyelere ve medeniyet kurgusuna taşımaktadır. Descartes insanı, bedensel olarak bütünüyle organik olarak tanımlamasına rağmen, hayvandan farklı olarak akletmesi gibi birçok özelliğinden dolayı ruhunun var olduğuna hükmetmiştir. Ona göre insandaki bilinç ve aklın varlığı ruhla beraber değerlendirilmelidir.[78]

Modern biyoloji, yaşamı bilinçli bir amaca sahip olmadığı iddiasından hareketle ruhla değil maddeyle tanımlamıştır. Öte yandan kendini tarihsel bir süreç içerisinde geliştirmesi ve bu süreç zarfında tesadüfen değil, canlıların yaşamını belirli bir yönde ve çevrede sürdürmeye yatkın organizmalar üretmeye yönlendirmesi açısından da yaşamı madde değil, ruha benzer şekilde tasvir etmiştir.[79] Madenlerin bitkilere, bitkilerin ise hayvana (canlıya) dönüşebileceği ancak hayvandan öteye geçemeyeceği, bu dönüşümün ancak fail bir varlık ve yaşayan bir ruh vasıtasıyla gerçekleşebileceği iddia edilmiştir.[80] Evren ve yaşam oluşmak ve bozulmak ile birlikte yoğrulmuş ve kâinattaki tüm canlılar evrilmeye meyilli bir yol izlemişlerdir. Canlılar, cansız

---

[76] Kartal Soysal, *Gen Ötesi-İnsan Sonrası*, 233.

[77] Robert Wright, *Nonzero: The Logic of Human Destiny* (New York: Pantheon, 2000), 306-308.

[78] Teoman Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), 31.

[79] Robin G. Collingwood, *Doğa Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 157-158.

[80] Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988), 1/706.

maddeler seviyesinden ruh sahibi olacağı bir şekle doğru dönüşüm yaşamıştır. Varoluşun zorunlu öğelerinde evrime karşı olan bir meyil açıkça görülmektedir.[81] İnsan topraktan yaratılmış bir hayvan türüdür. Ancak insanın hayvanlardan farklı olarak kutsal bir yanı ve organik bedenin belli bir aşamaya gelmesi ile onu insan yapan manevi yönü olan ruhu ortaya çıkmaktadır.[82]

Sonuç

Evrim teorisi, güncelliğini kaybetmeden son yılların gündemi meşgul eden en önemli meselelerinden biridir. Teoriyle ilgili bir yandan bilim adamları ve bilim camiası arasında tartışmalar devam ederken; bilhassa evrim teorisinin insanın kökenine dair öne sürdüğü iddialar, insanın biyolojik taksonomide hayvanlar içinde mütalaa edilmesi, insanın onuru ve varlıksal değeri hakkında bir takım tartışmaları beraberinde getirmiştir. Darwin'in insanın köküne dair ortaya attığı iddialar bilim dünyasında ciddi manada karşılık bulmuş ve insan artık diğer hayvanlardan hiçbir farkı olmayan ruhsuz, düşüncesiz ve duygusuz bir varlık seviyesine indirgenmeye çalışılmıştır. Darwin'in insanın şempanzeyle bir ortak atası olduğunu iddia etmesi ve tüm canlıların aynı kökten evrimleştiğini savunması hayata ve insana olan bakışa dair birçok kabulü ve ilmi disiplini derinden etkilemiştir. İnsan merkezli biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve benzeri tüm bilimsel disiplinler bu teorinin kabul görmesinden etkilenmiştir. Teorinin özellikle Darwin'den sonra ateist düşünce tarafından şiddetle savunulduğu dikkat çekmiş, teori yer yer ideolojik çarpıtmalara ve sübjektif yorumlara maruz kalmıştır. Teorinin ortak ata iddiası üzerinden genel olarak tüm semavi dinlerdeki ve özelde ise Kur'an-ı Kerim'deki Hz. Âdem kıssası ve yaratılış anlatısı ile çelişiyor olarak görünmesiyle birlikte din-bilim tartışmaları bilhassa bu konu özelinde ivme kazanmıştır. Evrim teorisine inanan teist Müslümanların bile neredeyse tamamı ortak ata hipotezinden Hz. Âdem'in hariç tutulması gerektiğini ileri sürmüş ve bu meselenin çözümü için çeşitli senaryolar önermişlerdir. Son zamanlarda evrim teorisi ve yaratılış kıssasının, daha genel olarak evrim teorisi içindeki genel kabullerle İslami öğretinin uyuşturulma çabası içinde uzlaştırmacı bir tavır sergilendiği görülmektedir. Evrim teorisinin kabulüyle birlikte bedensel, bölünemeyen parçacık, aşkın ve metafizik denilebilecek tüm kabuller doğrudan reddedildiği için insanın varlık düzeyinden ruhsal gerçeklik çıkarılmıştır. Bu

[81] Hoca Tahsin, *Tarih-i Tekvin yahud Hilkat* (İstanbul: Artın Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1892), 35-60.
[82] Şemsettin Sami, *İnsan* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1879), 5-7.

kabul o derece güçlü bir etki meydana getirmiştir ki teolojik olarak bile insanın tanımı, mahiyeti ve insana dair anlayışın şekillenmesinde daha çok monist yaklaşım ve yorumlar öne çıkmıştır. Tüm teologlar gibi İslam teologları da bu durumdan etkilenmiştir. İslam kelamındaki modern yorum ve temayüllerin monist yaklaşımı öncelediği, bazen de bunun evrim teorisi ve benzer bilimsel hipotezlere atıfla yapıldığı görülmektedir. Aslında evrim teorisi, insan varoluşuyla ilgili çeşitli disiplinleri etkilemiştir. Ancak, insan hayatına anlam katan değerleri ele almakta başarısız olmuştur. İnsanın varlık değerinin, teorinin kabulüyle birlikte gelişmiş bir şempanzeden öteye geçemeyeceği iddia edilmiştir. Böylece biyolojik kazanımlar peşinde koşarken insanın tüm canlılar arasındaki özgün konumu, bilinci ve iradesi göz ardı edilmiş, insanlığa dair bilgi birikiminin ve manevi referansların yadsınmasına yol açılmıştır. Teori insan algısını sıfır noktasına geri çekmiş ama insanın varlık ve onursal değerine ve çok yönlülüğüne dair neredeyse hiçbir şey vadetmemiştir.

Evrim teorisinin ateistik yorumunun, İslam kelamı açısından antitez sunmak dışında ele alınması mümkün değildir. Zira bu yorum evrimsel süreci ve mekanizmaları tesadüfe ve amaçsızlığa refere etmekte ve yaratıcıyı reddetmektedir. Teorinin teistik yorumu ise din-bilim uzlaşması açısından ele alınmaya değerdir. Teistik evrimci yorum kendi içinde bazı handikapları içerse de İslam'ın temel paradigmalarıyla çelişmemektedir. Çalışmada teistik evrim ana teması üzerinden evrim teorisi ve İslam'ın temel öğretilerinin uzlaşmacı bir fikirle ele alınışı değerlendirilmeye çalışılmış yer yer agnostik duruşun avantajları vurgulanırken, teistik evrim savunucularının iddiaları da yeri gelince eleştirilmiştir. Çalışmanın ana konusu açısından olaya bakacak olursak teistik evrim yorumu içerisinde insana monist yaklaşmak zorunda olmadığımızı zira çağdaş din felsefesinin önde gelen isim ve düşünürlerinin ruhsal cevherin kabulüyle beraber evrimsel yaratılışın kabul edilebileceği görüşü tercihen vurgulanmaya çalışılmıştır.

Evrimsel sürecin maddenin ve organik yapının değişim ve dönüşümünü içerdiği, dolayısıyla ruhsal cevherin bu sürece dâhil olmadığı söylenebilir. Fizikötesi ruhsal kabulün evrimsel mekanizmaların üstünde olduğu ve dolayısıyla evrimsel sürecin takibinde engel oluşturmadığı açıktır. Öte yandan insanın organik evriminin tamam olmasından sonra bilinç, irade, ilahi ve aşkınla ilişki ve akıl gibi yetileri hatta evrimsel süreçteki bilişsel sıçrama ve ontolojik onursal değer farkındalığının tüm diğer canlılardan farklı olarak insanda bulunuşu bu ruhsal gerçekliğin kabulüyle birlikte daha anlamlı hâle gelmektedir. İnsanlığın başlangıcından beri var olan manevi duygular, kutsala inanma, sevgi, şefkat, empati, diğerkâmlık, ruhsal tatmin,

ruhsal ve moral değerlerin evrimsel süreç içerisinde yok olmayıp değerlerinin her geçen gün daha da artması bu yetilerin evrimsel mekanizma ve doğal seçilim içerisindeki önemini de ayrıca göstermektedir. İnsanın yaşama anlam yüklemesi, anlam arayışını ruhsal bir farkındalık ve bilinçle yapması vücut biyolojisine ve bağışıklığına da ciddi anlamda destek sağlamaktadır. İnsanlığın neredeyse tamamı ruhsal değerleri ve manevi hayatı, yaşamı içerisinde önemli bir yere koymuştur. Demek ki ruhun kabulü, evrimi ve tekâmül prensibini reddetmemekte bilakis gerektirmektedir. Bu nedenle, ruhani maddenin kabulü, reddedilmesi için herhangi bir neden olmaksızın evrim teorisindeki sayısız boşluğu doldurabilir.

Kaynakça

Altındaş, Mücteba. Yeni İlm-i Kelâm Dönemine Bir Katkı: Ömer Nasuhi Bilmen 'in Din Karşıtı Akımları Eleştirisi. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/2 (2021), 435-458.

Bal, Samet Yahya. *Ruha Yeni Bir Yaklaşım Psikonsal Töz*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.

Bayrakdar, Mehmet. *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*. Ankara: Otto Yayınları, 2018.

Bayrakdar, Mehmet "Tekâmül Nazariyesi" *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Bowler, Peter J., *Evolution: The History of an Idea*. Berkeley. Los Angeles and London: University of California Press, 1984.

Browne, Janet. *Türlerin Kökeni: Charles Darwin*. çev. Orhan Düz. İstanbul: Versus Kitap, 2008.

Cann, Rebecca L., Mark Stoneking, and Allan C. Wilson. "Mitochondrial DNA and human evolution" *Nature* 325/6099 (1987), 31-36.

Chardin, Pierre Teilhard De. *Future of Man*, çev. Norman Denny. USA: Image Books/Doubleday, 2004.

Cisr, Hüseyin. *Risâle-i Hamidiyye*. çev. Manastırlı İsmail Hakkı. İstanbul: Ravza Yayınları, 2022.

Clark, Kelly James. *Bilim Ve/Veya Din*. çev. Enis Doko-İbrahim Akbudak. İstanbul: Destek Yayınları, 2019.

Collingwood, Robin G. *Doğa Tasarımı*. çev. Kurtuluş Dinçer. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Collins, Francis S. *Tanrı'nın Dili: Bilim Tanrı İnancıyla Uzlaşabilir mi?*. çev. Harutyun Parlak. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2009.

Dalkılıç, Mehmet. *İslam Mezheplerinde Ruh*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Darwin, Charles. *Personal Communication*. Cambridge: Cambridge University Press, 1879.

Dawkins, Richard. *Gen Bencildir*. çev. Asuman Ü. Müftüoğlu. Ankara: Tübitak Yayınları, 2004.

Darwin, Charles. *Türlerin Kökeni*. çev. Bahar Kılıç. İstanbul: Alfa Bilim, 2022.

Dembski, William A. "Intelligent Design as a Theory of Information." *Intelligent Design Creationism and Its Critics*. Robert T. Pennock (ed.). 553-574. Massachusetts Institute of Technology: A Bradford Book, 2001.

Doko, Enis. "İslam ve Evrim: Bir Savunma". *Din ve Bilim Açısından Yaratılış*, ed. Mehmet Bulgen-Enis Doko. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.

Duralı, Teoman. *Canlılar Sorununa Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.

Etöz, Abdülkadir "Evrimin Tesadüfüne Karşı Mantık ve Ruhçu Görüş". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/3 (1990), 410-423.

Futuyma, Douglas and Kirkpatrick, Mark. *Evolution*. New York: Oxford University Press, 2018.

Gibbons, Ann. "Y chromosome shows that Adam was an African". *Science* 278/5339 (1997), 804-805.

Gibbons, Ann. "Calibrating the mitochondrial clock". *Science* 279/5347 (1998), 28-29.

Günaltay, M. Şemsettin. *Felsefe-i Ûlâ: İsbât-ı Vacib ve Ruh Nazariyeleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b Muhammed. *Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988.

İsfahânî, Râgıb. *Mutluluğun Kazanılması*. çev. Lütfü Doğan. Ankara: Fatih Gençlik Vakfı Yayınları, 1974.

Jablonka, Eva & J. Lamb, Marion. *Evrimin Dört Boyutu: Yaşam Tarihinde Genetik, Epigenetik, Davranışsal ve Simgesel Değişimler*. çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.

Karaçay, Bahri. *Yaşamın Sırrı DNA*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Yayınları, 2013.

Karslı, İbrahim Hilmi. "Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar". *Diyanet İlmi Dergi* 46/3 (2010), 79-94.

Kasap, Halil (ed.). *Tıbbi Biyoloji ve Genetik*. Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2020.

Kellog, Winthrop N. "Humanizing the ape". *Psychological Review* 38/2 (1931), 160-176.

Kur'ân Yolu Meâli. çev. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrıcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018.

Lewin, Roger. *Modern İnsanın Kökeni*. çev. Nurdan Sosysal. İstanbul: Say Yayınları, 2018.

Lipton, Bruce H. *İnancın Biyolojisi*, çev. Burcu Ünlütabak. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2020.

Malik, Shoaib Ahmed. *Islam and Evolution: Al-Ghazâlî and The Modern Evolutionary Paradigm*. New York: Routledge, 2021.

Morrison, A. Cressy. *İnsan, Kâinat ve Ötesi*, çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.

Mukherjee, Sıddhartha. *GEN*. çev. Cem Duran. İstanbul: Domingo Yayınları, 2018.

Okçu, Abdulmecit. "Kur'an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu", *EKEV Akademi Dergisi*, 17/56 (2013), 151-177.

Özgökman, Fatih. *Tanrı ve Evrim*. Ankara. Elis Yayınları, 2013.

Özgökman, Fatih. *Teleolojik Delil ve Evrim Teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Ridley, Matt. *Gen Çeviktir*. çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019.

Sami, Şemsettin. *İnsan*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1879.

Sarmış, İbrahim. *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2016.

Sober, Elliot. "Evolution without Naturalism". *Oxford Studies in Philosophy of Religion, ed. Jonathan Kvanvig*. New York: Oxford University Press, 2011.

Soysal, Esra Kartal. *Gen Ötesi-İnsan Sonrası*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

Stefoff, Rebecca. *Charles Darwin*. çev. İnci Kalınyazgan. Ankara: Tübitak Yayınları, 2000.

Swinburne, Richard. *The Evolution of the Soul*. New York: Oxford University Press, 1997.

Tahsin, Hoca. Tarih-i Tekvin yahud Hilkat. İstanbul: Artın Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1892.

Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Taslaman, Caner. "Bedenin ve Ruhun İki Ayrı Cevher Olup Olmadığı Sorununa Karşı Telolojik Agnostik Tavır", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2007/2), 41-68.

Taslaman, Caner. *Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2021.

Tehânevi, Muhammed b. A'lâ b. Ali Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâf-ü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. Cilt 2. thk. Ali Dahruc. Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1996.

Yakıt, İsmail. "İbn Sînâ'da İnsan Ruhunun Evrimi ve Modern Biyolojik Düşünceye Katkısı" *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu*. Ankara: Başkanlık Basımevi, (1984), 284-295.

Yaran, Cafer Sadık. *Din ve Bilim: Mitolojik ve İdeolojik Girdilerin Ötesindeki Uyuşma*, çev. Halil İbrahim. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Cilt 10. İstanbul: Yenda Yayıncılık, 1999.

Wallace, Alfred Russel. Darwinism An Exposition Of The Theory Of Natural Selection With Some Of Its Applıcatıons. Macmillan And Co., New York: Macmillan And Co., 1889.

Wallace, Douglas C., Katherine Garrison, and William C. Knowler. "Dramatic founder effects in Amerindian mitochondrial DNAs" *American Journal of Physical Anthropology* 68/2 (1985), 149-155.

Wright, Robert. *Nonzero: The Logic of Human Destiny*. New York: Pantheon, 2000.